

Tekens van Aandacht

symposium

Tekens van Aandacht

Aandacht in de zorg

Nederland wordt bevolkt door mensen van allerlei pluimage. Mensen zijn steeds minder vast te pinnen op hun 'afkomst' en ontwikkelen in de loop van hun leven, al puttend uit allerlei levensbeschouwelijke en politieke tradities, hun eigen specifieke levensvisie. Door voortgaande ontzuiling en immigratie zal de diversiteit alleen maar verder toenemen. Al deze mensen moeten met elkaar samenleven, meer of minder dicht op elkaar, meer of minder van elkaar afhankelijk. Soms kun je "dat soort mensen" mijden, maar niet altijd. In de zorg, algemeen of geestelijk, komt alle verscheidenheid bij elkaar: zorgvragers kloppen aan bij zorginstellingen en hebben hulp nodig van zorgverleners. Het is steeds minder voorspelbaar wat iemand nodig heeft. De aanstormende generatie ouderen zal geen genoegen nemen met een paternalistische wijze van zorgverlening. Iedereen verlangt naar de zorg en aandacht die bij hem of haar past. Hoe komen al die verschillende mensen met al hun verschillende opvattingen over wat belangrijk is en aandacht behoeft, of juist niet, in de zorg tot hun recht? Hoe belangrijk is aandacht in de zorg? Hoe laat aandacht zich eigenlijk zien?

vrijdag 11 juni 2010 9.15 u – 17.30 u **Felix Meritis** Keizersgracht 324 Amsterdam

Aandacht en levensbeschouwing

Bepaalt je levensbeschouwing welk soort aandacht je wilt of kunt geven? Waaraan en aan wie, en hoe je dat doet of geacht wordt te doen? Omgekeerd: maakt het uit voor de aandacht die je wilt hebben, van wie en hoe vaak? Zijn er "oud-Hollandse" normen en waarden die ten aanzien van aandacht gelden: voor wie, voor wat, waarvoor, hoe veel en hoe vaak moet je aandacht hebben, en wat mag je vragen? Want "Wie vraagt wordt overgeslagen." Zijn er aandachtstaboes? Ten aanzien van het lichaam zijn de meeste Hollanders-van-origine bijvoorbeeld veel preutser dan niet-westerse immigranten, als de seksen tenminste onder elkaar zijn. À propos, hoe zit het eigenlijk met sekseverschillen en de roep om aandacht..?

Hoe moet in een pluriforme samenleving passende aandacht vorm krijgen?

Is de Presentietheorie van Andries Baart een ingang? De omschrijving van presentie:

"Een praktijk waarbij de zorggever zich aandachtig en toegewijd op de ander betrekt en met hem interageert, zo leert zien wat er bij de ander op het spel staat – van verlangens tot angst – en die in aansluiting dáárbij gaat begrijpen wat er in de desbetreffende situatie gedaan zou kunnen worden en wie hij/zij daarbij voor de ander kan zijn. Wat gedaan kan worden, wordt dan ook gedaan. Dat is een manier van doen die slechts verwezenlijkt kan worden met een gevoel voor subtiliteit, vakmanschap, met praktische wijsheid en liefdevolle trouw."

In hun recente publicatie 'Verpleegkunde en presentie' (2008) hebben Andries Baart en Mieke Grypdonck systematisch verslag gedaan van hun gesprekken over verwantschap en verschil tussen de gangbare verpleegkundige professionaliteit en presentie. Wat het meeste opvalt is dat bij het present zijn niet het systeem centraal staat, het systeem waar de zorgvrager zich door o.a. allerlei protocollen aan heeft aan te passen en in te voegen - het zgn. "broodroostermodel" - maar de mens die om zorg vraagt of zorg behoeft. Dit betekent een niet-slaafse verhouding tot regels en protocollen en grote mate van eigen verantwoordelijkheid bij de zorggever. (Wat dit betekent voor de organisatie van de zorg zal in het blok 'Aandacht organiseren - hoe vrij ben je?' ter sprake komen.)

Maar hoe levensbeschouwelijk neutraal is de Presentietheorie? En is dat belangrijk?

Aandacht voor de hele mens en de genezende werking

In de ontwikkeling van de westerse geneeskunde is het idee dominant geworden dat de mens een soort machine is: iets waar je min of meer willekeurig het een en ander aan kunt vertimmeren en vervangen. Westerse geneeskunst is invasief. Gevoelens en gedachten zouden met de te behandelen aandoening of genezing schijnbaar weinig te maken

hebben. Alle klachten om als 'gebroken been' of 'die nier' behandeld te worden ten spijt.

Aan het einde van de 20e eeuw zijn de protesten tegen deze mechanistische en dualistische visie op de mens (met zijn scheiding van lichaam en geest) steeds luider geworden. Inmiddels komt uit de wetenschappelijke hoek grote steun voor een andere benadering van de mens in de geneeskunde. Er is steeds meer bewijs voor de conclusie dat de zaak niet zo eenvoudig ligt als gedacht. Lichaam en geest, het vlees, de gedachten en gevoelens, hangen erg sterk samen. Er geneest meer wanneer er meer bij de genezing betrokken wordt, zo blijkt.

Inmiddels is er een wereldwijde beweging op gang gekomen die een geïntegreerde, evidence-based geneeskunst bepleit. In Nederland timmert het NIKIM aan de weg: het nationaal informatie en kenniscentrum integratieve medicine. Wat is het precies en vooral, waarom en hoe werkt aandacht voor de hele mens? Harde feiten...

Aandacht als present zijn in de zorg voor dementerenden

De inzet van het promotieonderzoek van Madeleine Timmermann is de alledaagse realiteit van mensen met dementie. Sommigen van hen jammeren terwijl zij professionele zorg ontvangen in het verpleeghuis. Ze hebben het, in ieder geval op dat moment, niet naar hun zin, en veel professionals valt het dan zwaar hen zorg te verlenen. Wat is in die context goed om te doen en hoe kan de zorg beter?

Vanuit de zorgethiek en presentietheorie heeft Madeleine Timmermann gekeken naar de zorg voor dementerenden met behulp van video-opnamen, afkomstig van een bestaande verbetermethode in de ouderenzorg, Video Interactie Begeleiding. De beelden laten oudere mensen zien die zowel verbaal als non-verbaal hun ongenoegens proberen duidelijk te maken, samengevat in de kreten 'au', 'kou' en 'help'. Voor deze jammerklachten blijkt onvoldoende aandacht waardoor ze vaak niet worden gehoord. En dus wordt er ook niet op gereageerd.

"De mens met dementie en zijn jammerklachten serieus nemen is een eerste vereiste voor presente zorg. Als zorg verrijkt wordt met de presentiebenadering, dan is het ontvangen van alle noodkreten essentieel." (het interview met haar in het e-blad *Zorgethiek.NU*)

Present zijn in de zorg vraagt om het open wrikken en het systematisch bevragen van vanzelfsprekendheden in de zorgroutine. Als hulpmiddel hierbij heeft zij de zogenaamde jammer- en responslijst ontwikkeld.

programma

Aandacht organiseren - hoe vrij ben je?

Om de kosten en de zorg beheersbaar te houden, is er sprake van noodzaak tot meetbare zorg; maar dat veronderstelt meetbare mensen.

Hoe krijg je geïntegreerde geneeskunst gefinancierd? Past aandacht in DBC-verpakking? Moeten we binnenkort "aandacht" indiceren, als een zelfstandig en essentieel iets in plaats van als een soort luxe sluitpost?

Is het keurslijf van de wet- en regelgeving uit Den Haag en Brussel voldoende verenigbaar met op het individu afgestemde zorg? Is het stellen van algemene kwaliteitseisen door de verschillende belangengroeperingen (zorgverzekeraars, patiëntenverenigingen, beroepsgroepen, politiek etc.) verenigbaar met zorg op maat voor het individu?

Wat voor soort organisatie heb je nodig opdat de werkers zich vrij voelen om tijd voor aandacht te nemen? Hoe belangrijk is de voorbeeldfunctie van het hogere management?

Marianne van Hoorn, geboeid door mensen in relatie tot hun organisaties en dan met name door de spanningsvolle verhouding tussen organiseren en aandacht, heeft daar onderzoek naar gedaan. Wat doen mensen met elkaar, waar, hoe en waarom schuren zij zo en wat is er nodig om aandacht meer ruimte te geven in organisaties? Want:

"Organiseren gaat over doelrationaliteit, controleerbaarheid en ordening. Dat is uitermate zinvol, maar een te eenzijdige focus op ordening, maakt dat je een deel weglaat. Aandacht sluit niet aan op die ordening. Het valt daardoor als het ware van tafel. Maar als er wél ruimte is voor aandacht, levert dat mooie dingen op. Zoals mensen die benadrukken hoezeer ze zichzelf kunnen zijn in een organisatie en daardoor vol in hun kracht kunnen functioneren. (...)" (interview met Marianne van Hoorn)

Waarom denken we dat we geen tijd voor aandacht hebben? Want als er veel zieken zijn, gebeurt het werk vaak ook, gesmeerd én goed. Hoe komt dat toch? Kun je wet- en regelgeving, krappe organisatieschema's en nijpende zorgfinanciering verzoenen met aandacht als zorg?

09.15 u Inloop en [x]

09.45 u **Opening symposium**

10.00 u **Aandacht en levensbeschouwing:**

Welke mens- en wereldbeelden zijn bij aandacht (geven en krijgen) in de zorg in het geding? Is aandacht altijd "present zijn"?

Hoe levensbeschouwelijk neutraal is de Presentietheorie?

Inleiding op de Presentietheorie, ontwikkeld door prof. dr. A.J. Baart, en een gesprek over waarden en deugden in de zorg met o.a.: dr. Arslan Karagül en drs. Miriam van Reijen

11.30 u pauze en [x]

11.45 u **Ja.**

Ja.

En daartussen.

door Metta Gramberg

12.15 u Lunch en [x]

13.15 u **Aandacht voor de hele mens en de genezende werking**

Feiten uit de geïntegreerde geneeskunst

Spreker: drs. Karliene Bongers (NIKIM)

14.00 u **Aandacht als present zijn in de zorg voor dementerenden**

Verslag van de invoering van de presentiepraktijk bij een groep verzorgenden van dementerenden

Spreker: dr. Madeleine Timmermann

14.45 u pauze en [x]

15.10 u **Achter het zien**

Metta Gramberg & Yentl Oelenschlager

15.30 u **Aandacht organiseren - hoe vrij ben je?**

Waar haal je het vandaan, hoe moet je er mee omgaan en aan wie mag je het geven?

Aan tafel: dr. Marianne van Hoorn, drs. Astrid van Koppen

dr. Ines von Rosenstiel, Berthy Peter

17.00 u **Afsluiting symposium en concert [x]**

17.45 u gelegenheid voor een drankje in het café van Felix Meritis

Moderatoren op deze dag: Aart van Harten & Monique Greveling
lichtontwerp: Charlotte Roels

stichting filosofie kunst en X

fikX is bezorgd over een samenleving die uit elkaar dreigt te vallen: door een toenemend wij-zij denken; door een toenemende verharding en ieder-voor-zich mentaliteit; door vergroving van omgangsvormen. Stichting fikX wil grote thema's benaderen in het licht van het (schijnbaar) kleine en alledaagse. Daarvoor zet fikX verschillende disciplines in en verschillende vormen. Omdat wij niet alleen in woorden denken, maar ook in allerlei sensaties: in geuren en geluiden, in tastindrukken en gevoelens, in smaken en in beelden. fikX zoekt naar nieuwe, verrassende verbindingen en wil zo bijdragen aan een samenleving waarin het individu werkelijk van belang is en verschil maakt. fikX staat voor een samenleving waarin mensen minder in hokjes denken en minder snel oordelen en veroordelen; een samenleving waarin niet iedereen op zijn eigen eiland in zijn eigen wolven leeft. Met een variatie op een oud motto: Verbeter de wereld, begin bij jezelf, en houd daar niet op.

stichting fikX
postadres: Van Gentstraat 12^{hs} 1055 PE Amsterdam
tekensvanaandacht@fikx.nl
www.fikx.nl

Aanmeldingsprocedure & kosten

U kunt zich voor het symposium inschrijven via de website www.fikx.nl. Hier vindt u een digitaal aanmeldingsformulier. Voor informatie kunt u mailen naar tekensvanaandacht@fikx.nl

Kosten inclusief lunch, koffie & thee:

€ 185,- / 220,- : bedrijven/instellingen/organisaties

€ 90,- / 115,- : particulieren

€ 45,- / 60,- : studenten/stadspas (met kopie ov-jaarkaart of stadspas)

Bij inschrijving en betaling vóór 21 april 2010 geldt het eerstgenoemde tarief. Voor instellingen is groepskorting mogelijk. Uw aanmelding is definitief wanneer uw betaling bij ons binnen is gekomen.

fikX doet veel op eigen kracht, zonder subsidie. Daarom is steun van donateurs een prettig duwtje in de rug en een teken van aanmoediging. Als u stichting fikX wilt steunen, kijkt u dan voor meer informatie op onze website.

Wie is wie

drs. Karliene Bongers, chirurg en bestuurslid van het nationaal informatie en kenniscentrum integratieve medicine (NIKIM)

Metta Gramberg, actrice

drs. Monique Greveling, (praktisch) filosoof / theatermaker

Aart van Harten, theatermaker / trainingsacteur

dr. Marianne van Hoorn, werkzaam op het gebied van mens- en organisatieontwikkeling als coach, onderzoeker en procesbegeleider vanuit haar bureau Aandacht in Werk; publicatie (tevens proefschrift) 'Aandacht: bron van verbinding. Verkenningen rond rijker organiseren.' (2007)

Elsbeth Horneman, grafisch ontwerper / beeldend kunstenaar

dr. Arslan Karagül, universitair docent Islamitische theologie en geestelijke verzorging aan de Vrije Universiteit Amsterdam

drs. Astrid van Koppen, organisatieadviseur, trainer, coach en voormalig manager bij Programma VCP (Versterking Cliënten Positie)

Yentl Oehlenschläger, theatermaker

Berthy Peter, regiodirecteur bij Amsta, zorgaanbieder in Amsterdam voor ouderen, mensen met een verstandelijke handicap en anderen die hulp behoeven

drs. Miriam van Reijen, o.a. docent filosofie en ethiek aan de Academie voor Sociale Studies van de Avans Hogeschool Breda; auteur van diverse publicaties over o.a. emoties en Spinoza

Charlotte Roels, theatermaker / theaterproductie / lichtontwerp en –techniek

dr. Ines von Rosenstiel, kinderarts en hoofd afdeling Kindergeneeskunde van het Slotervaart Ziekenhuis te Amsterdam; voorzitter nationaal informatie en kenniscentrum integratieve medicine (NIKIM)

dr. Madeleine Timmermann, theologe en voormalig verpleegkundige; freelance trainer / docent / spreker op het gebied van zorg, zorgethiek, presentie en dementie